

Katarzyna Gerejczyk

Przedsiębiorczość kobiet – aspekt regionalny

Wskaźniki rynku pracy w Polsce od lat pokazują trudniejszą sytuację kobiet niż mężczyzn. Skuteczne wspieranie przedsiębiorczości kobiecej, jako metody zwiększenia ich aktywności zawodowej i przeciwdziałania feminizacji bezrobocia, wymaga stałego pogłębiania wiedzy i monitoringu czynników, które zachęcają kobiety do podjęcia własnej działalności gospodarczej.

Przedsiębiorczość indywidualna jest zagadnieniem złożonym i interdyscyplinarnym. W niniejszym artykule przedmiotem analizy jest wąski fragment tego zagadnienia związany z jego trzema ważnymi wymiarami: płcią, specyfiką regionalną oraz pośrednio z wykorzystaniem przedsiębiorczości jako instrumentu aktywnej polityki rynku pracy. W każdym z tych obszarów badawczych istnieje imponujący dorobek naukowy. Jednak ze względu na ograniczone ramy tego opracowania, kwestie związane z polityką rynku pracy w kontekście analizy przedsiębiorczości kobiet zostaną tutaj pominięte.

Jeszcze 30 lat temu badania nad przedsiębiorczością i jej motywami nie uwzględniały płci [Jennings, Brush, 2013], ale obecnie aspekt ten cieszy się rosnącym zainteresowaniem. Badania przedsiębiorczości kobiet, obok charakterystyki zjawiska i kobiet – przedsiębiorczyń, barier przedsiębiorczości i czynników warunkujących sukces ich przedsięwzięć, dotyczą także kwestii stymulatorów mechanizmu ich przedsiębiorczości, czy

wpływu płci na identyfikację szans rynkowych. Znaczną wagę przywiązuje się też do kwestii metodologicznych. Wśród najczęściej podejmowanych problemów wymienić należy także kwestie związane z tzw. pre-przedsiębiorczością (*nascent entrepreneurship*) oraz barierami, źródłami i efektywnością finansowania działalności gospodarczej wśród pań. Ważną tendencją w badaniach jest także uwypuklenie podobieństw kobiet i mężczyzn w zakresie zachowań przedsiębiorczych, w tym motywacji. Duże znaczenie przypisuje się także podejściu kontekstualnemu (*contextual approach*) i badaniom jakościowym w przypadku analizy przedsiębiorczości kobiet.

W Polsce badania nad przedsiębiorczością kobiet dotyczyły ogólnej charakterystyki tego zagadnienia w skali międzynarodowej w oparciu o polskie i międzynarodowe dane statystyczne, cech społeczno-demograficznych przedsiębiorczyń, ich motywów, determinant i barier przedsiębiorczości, poziomu wiedzy na temat zakładania i prowadzenia przedsiębiorstwa, wpływu prowadzenia firmy na życie rodzinne, czynników sukcesu oraz stylu zarządzania kobiet.

Choć w literaturze przedmiotu ugruntowany jest pogląd, że regionalna przestrzeń geograficzno-ekonomiczna ma fundamentalne znaczenie dla lokalizacji podmiotów gospodarczych, zwłaszcza w rozwoju przedsiębiorczości indywidualnej, to zagadnienie przedsiębiorczości

kobiet jako aktywności na regionalnych rynkach pracy podejmowane jest relatywnie rzadko. W Polsce wybrane aspekty tego zagadnienia były podjęte m.in. przez M. Czerniecką (zachodniopomorskie), A. Karwackiego (kujawsko-pomorskie), B. Marek-Zborowską (podkarpackie), H. Mizgajską (wielkopolskie), E. Rollnik-Sadowską (podlaskie). Natomiast zagadnienie przedsiębiorczości bezrobotnych Polek, jako specyficznej grupy społecznej, jest rozpoznane niedostatecznie. Badania w tym obszarze prowadzili: A. Kurzynowski z zespołem (rozpoznanie postaw przedsiębiorczych wśród bezrobotnych kobiet, 2001 r.), E. Lisowska (badanie motywów, barier oraz preferencji dla form zatrudnienia etatowego i nietatowego, 2007 r.), E. Rollnik-Sadowska (badanie cech społeczno-demograficznych przyszłych przedsiębiorczyń z woj. podlaskiego oraz ich planów dotyczących założenia własnego przedsiębiorstwa, 2009 r.).

Biorąc pod uwagę lukę w wiedzy, istotne wydaje się rozpoznanie, czy występuje zależność pomiędzy uwarunkowaniami regionalnymi a skłonnością bezrobotnych

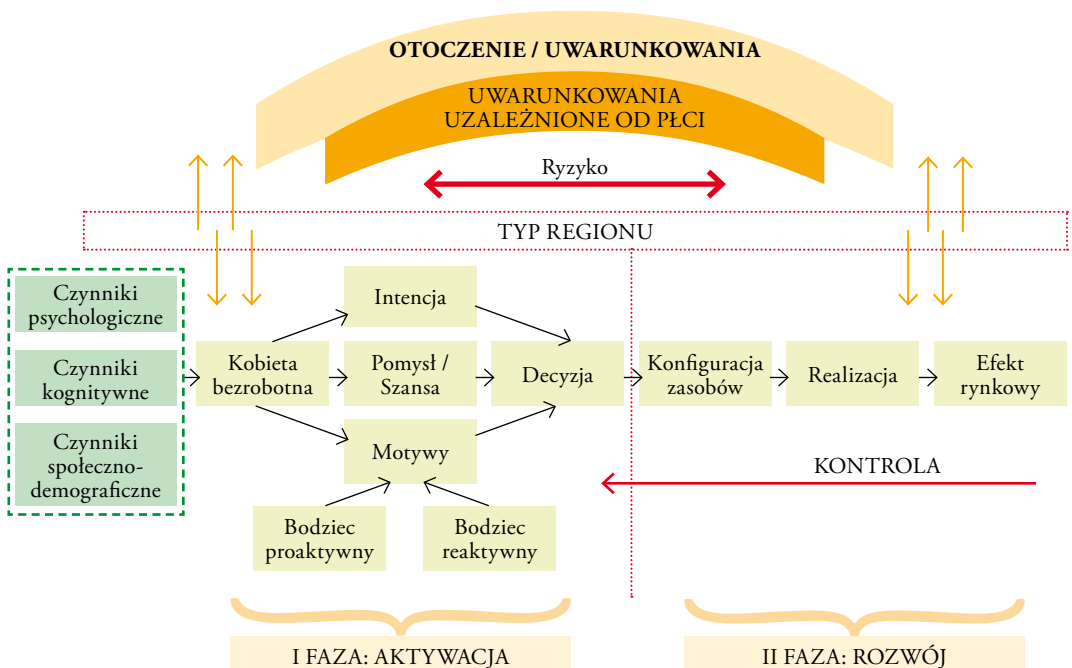
Polek do tworzenia własnego przedsiębiorstwa?

Model procesu przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych

Zgodnie z ujęciem procesowym, pod pojęciem przedsiębiorczości rozumie się zorganizowany, celowy i obarczony ryzykiem ekonomicznym proces tworzenia i rozwoju przedsiębiorstwa, którego interpretacja powinna być dokonywana z punktu widzenia interakcji zachodzących pomiędzy działaniem przedsiębiorczym a kontekstem [Bratnicki, 2002]. Na proces ten wpływają zmienne psychologiczne, zmienne makro- i mezoekonomiczne oraz pozaekonomiczne zmienne środowiskowe, które są zbiorami nierozłącznymi [Safin, 2004]. W szczególności cechy osobowościowe podlegają modyfikacjom na skutek oddziaływań otoczenia: socjalizacji i wychowania, edukacji, interakcji społecznej i wzorców kulturowych [Sudoł, 2008].

Cechy specyficzne mechanizmu przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych w odniesieniu do modeli przedsiębiorczości

Rysunek 1 Model procesu przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych

wynikają z odmienności ich profili osobowościowych i kompetencyjnych (uwarunkowania endogeniczne) oraz różnic w regionalnych uwarunkowaniach przedsiębiorczości zależnych od płci. Oba rodzaje uwarunkowań, w sposób świadomy bądź nie, wpływają na decyzje podejmowane przez kobiety. Wśród uwarunkowań egzogenicznych najważniejszą rolę odgrywają regionalne uwarunkowania kulturowe, społeczne, strukturalne i historyczne [Godlewska-Majkowska, 2011].

Zgodnie z modelem (rysunek 1), przed podjęciem decyzji o utworzeniu przedsiębiorstwa muszą ujawnić się określone motywy. Według modelu zdarzenia przedsiębiorczego A. Shapero i E. Sokola [1982], bodźce motywacyjne mogą mieć charakter proaktywny lub reaktywny [Kurczewska, 2010]. Znaczny wpływ na kształtowanie motywacji przedsiębiorczej mają też czynniki egzogeniczne. Istotne jest więc określenie wpływu tych czynników (uwarunkowań) na motywację przedsiębiorczą kobiet bezrobotnych.

Teorie motywacji i kwestia kobieca

Jest wiele powodów, dla których ludzie decydują się na założenie własnej firmy. W teoriach przedsiębiorczości rozróżnia się motywację pozytywną (*efekt pull*) i negatywną (*efekt push*) podjęcia własnej działalności gospodarczej, co odpowiada podziałowi zaproponowanemu przez A. Shapero i L. Sokola.

Teorie odwołujące się do „efektu przyciągania do przedsiębiorczości” podkreślają rolę takich czynników jak np.: zmiany technologiczne, fragmentaryzacja popytu (teoria strukturalne), wzrost popytu na wysoce specjalistyczne usługi (teoria efektu osmozy), decentralizacja i dezintegracja produkcji oraz innowacji (teoria fragmentacji wielkich przedsiębiorstw), pro-przedsiębiorcza aktywność państwa, czy wreszcie wywodzące się z teorii psychologicznych czynniki osobowościowe. Natomiast teorie odwołujące się do „efek-

tu wtłaczania w przedsiębiorczość” dotyczą sytuacji, w których osoba podejmuje działania przedsiębiorcze z powodu braku atrakcyjniejszej alternatywy. Podstawowe znaczenie ma w tym przypadku teoria bodźca recesyjnego, zgodnie z którą działania przedsiębiorcze podejmują osoby znajdujące się w sytuacji bezrobocia lub zagrożenia bezrobociem, o ograniczonej możliwości podjęcia pracy najemnej lub zdeterminowane zdobyciem dodatkowego źródła dochodów.

Wśród teorii tłumaczących podejmowanie działalności gospodarczej przez kobiety należy wymienić również teorie wywodzące się z psychologii: motywacji, cech i kompetencji. Zakładanie firm przez kobiety związane może być z potrzebami osobowościowymi (potrzeba niezależności, chęć samorealizacji itd.) lub z poczuciem misji, która może dotyczyć m.in. chęci udowodnienia równości pomiędzy płciami i własnej wartości [Wasilczuk, 2011]. Ważną jest również teoria instytucjonalna i wypracowany w jej ramach model „5M” (*markets, money, management, motherhood, meso/macro environment*), podkreślający rolę instytucji w rozwoju przedsiębiorczości kobiet [Terjesen, Elam, Brush, 2011]. W przypadku kobiet, swoistym motywem „wtłaczającym” w przedsiębiorczość mogą być trudności w łączeniu pracy najemnej z obowiązkami domowymi i rodzicielskimi, w szczególności zaś związane z reaktywacją zawodową po okresie przerwy w pracy związanej z macierzyństwem. Inne motywy tego typu mogą wiązać się m.in. z większym zagrożeniem bezrobociem wśród kobiet także w okresach prosperity, malejącymi możliwościami zatrudnienia w sektorze publicznym czy utrudnionym dostępem do stanowisk kierowniczych.

Motywy przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych

Z badań przeprowadzonych m.in. przez E. Lisowską czy E. Rollnik-Sadow-

ską, a także z badań realizowanych w ramach „Krajowego systemu monitorowania równego traktowania kobiet i mężczyzn” wynika, że wśród polskich przedsiębiorczyń ujawniają się dwa podstawowe motywy podjęcia własnej działalności gospodarczej: potrzeby wynikające z osobowości przedsiębiorczej oraz motyw finansowy (wyższe zarobki). Pierwszy z nich był ważny dla ponad 60 proc. przedsiębiorczyń, drugi zaś już tylko dla ok. 17-38 proc. Inne ważne motywy zidentyfikowane podczas badań to rozwój zawodowy lub zła sytuacja na rynku pracy, zagrożenie bezrobociem. Oba były istotne dla co najmniej co dziesiątej przedsiębiorczynie [Rollnik-Sadowska, 2010, Lisowska i in., 2008, Baran, 2006].

Z badania „Kobiety jako przedsiębiorcy – fakty i stereotypy” przeprowadzonego przez CBOS w 2007 r. wynika, że aż 60 proc. bezrobotnych Polek preferuje własną działalność gospodarczą w porównaniu do zatrudnienia etatowego. Wskazane przez tę grupę trzy dominujące motywy przedsiębiorczości to: osobowość przedsiębiorcza, wyższe zarobki oraz rozwój zawodowy [Lisowska i in. 2008].

Analogiczną strukturę podstawowych motywów wskazały uczestniczki projektu „Nowe kwalifikacje, praca i przedsiębiorczość dla kobiet”, przeprowadzonego w tym samym roku. Kobiety bezrobotne i pracujące, ale chcące założyć własną firmę, które ukończyły 30 rok życia i miały co najmniej wykształcenie średnie, dały odpowiednio: 64,8 proc., 17,4 proc., 12,2 proc. odpowiedzi [Lisowska i in., 2008]. Te same dwa dominujące motywy wskazały rok wcześniej bezrobotne uczestniczki badania „Przedsiębiorczość kobiet w województwie podlaskim”. Na trzecim miejscu wskazały one złą sytuację na rynku pracy jako motyw typu *push* – 11 proc. wskazań [Rollnik-Sadowska, 2010]. Struktura odpowiedzi wskazanych przez kobiety bezrobotne nie odbiega więc od

opinii wyrażanych przez całą populację przedsiębiorczyń.

Przy tym Polki, pod względem głównych motywów podejmowania działalności gospodarczej, nie różnią się od mężczyzn. Potwierdzają to liczne badania prowadzone od 1995 r. [por. E. Lisowska, B. Baran, PARP], w tym ankietowe e-badanie „Motywy podejmowania działalności gospodarczej”, zrealizowane w ramach Obserwatorium Przedsiębiorczości Instytutu Przedsiębiorstwa SGH w 2010 r. Wśród kobiet dużo silniejsze są jednak motywy typu *push*: zagrożenie bezrobociem lub fakt już bycia bezrobotnym (brak ofert pracy) oraz brak innych możliwości. Znacznie silniejszy wśród kobiet jest także motyw związany z chęcią udowodnienia partnerowi własnej wartości oraz z chęcią godzenia obowiązków rodzinnych z zawodowymi. Kobiety częściej niż mężczyźni postrzegają więc własną działalność gospodarczą w szerokim kontekście relacji rodzinnych i osobistych, a nie wyłącznie ekonomicznych.

Założenia i cele badania

Jak wynika z badań nad motywami przedsiębiorczości w Polsce, przedsiębiorcy niezależnie od płci czy statusu, przed utworzeniem firmy deklarują relatywnie homogeniczny zbiór głównych motywów podjęcia własnej działalności gospodarczej. Wydaje się jednak, że motywacje – zwłaszcza kobiet – mogą być znacznie bardziej złożone niż odzwierciedlają to badania ilościowe. Na przykład niektóre deklarowane motywy mogą mieć charakter przyciągający lub wciągający w przedsiębiorczość, w zależności od ich indywidualnej interpretacji przez kobietę w kontekście jej sytuacji zawodowej i rodzinnej. W szczególności istotne wydaje się rozpoznanie dwóch zagadnień. Jak różne mogą być losy i motywy do podjęcia własnej działalności gospodarczej kobiet, które były zarejestrowane w Powiatowych Urzędach Pracy

jako osoby bezrobotne, i które skorzystały z instrumentu aktywnej polityki rynku pracy, jakim jest jednorazowe dofinansowanie podjęcia działalności gospodarczej? Czy istnieją przesłanki wskazujące, że zachodzi związek pomiędzy specyfiką uwarunkowań regionalnych a motywami przedsiębiorczości kobiet (uprzednio bezrobotnych)? Postawione pytania badawcze wymagają dokładniejszego opisanie i wyjaśnienia znanych w literaturze mechanizmów przedsiębiorczości kobiet. Analizy regionalne mogłyby służyć wyjaśnieniu podobnych zachowań przedsiębiorczych wśród kobiet w regionach poszczególnych typów oraz pobudzaniu ich pożądanej aktywności.

W związku z postawionymi pytaniami badawczymi przeprowadzono studia literaturowe oraz 30 indywidualnych wywiadów pogłębionych z kobietami uprzednio bezrobotnymi, które rozpoczęły i z sukcesem kontynuują własną działalność gospodarczą. Wywiady przeprowadzono telefonicznie lub osobiście, w okresie lutego-wrzesień 2014 r. przy użyciu wystandaryzowanego kwestionariusza. Aby możliwe było uchwycenie regionalnej specyfiki uwarunkowań przedsiębiorczości i wyeliminowanie wpływu różnego rodzaju działalności na uzyskane odpowiedzi, badaniem zostały objęte respondentki prowadzące ten sam rodzaj działalności gospodarczej, zaklasyfikowany do podklasy 69.20.Z PKD 2007: „Działalność rachunkowo-księgową; doradztwo podatkowe”. Zasadnicze znaczenie przy wyborze grupy docelowej miała popularność tej działalności wśród kobiet oraz jej usługowy charakter. Według danych GUS ponad 70 proc. kobiet zakłada firmy usługowe. Badaniem objęto mikroprzedsiębiorstwa i przedsiębiorstwa małe, które działają na rynku od co najmniej 2 lat.

Przeprowadzone wywiady umożliwiły uzyskanie pogłębionych informacji na temat indywidualnych przypadków przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych:

respondentek, jak również klientek ich biur rachunkowych. Większość respondentek przytoczyła historie związane z utworzeniem firmy przez 1-3 znane jej w środowisku lokalnym kobiety, które znajdowały się w sytuacji bezrobocia lub nim zagrożone. W toku wywiadów zbierano informacje o okolicznościach związanych z utworzeniem przedsiębiorstwa (m.in. o statusie zawodowym przedsiębiorczyni przed okresem bezrobocia i przyczynach odejścia z poprzedniej pracy, powodach podjęcia decyzji o utworzeniu firmy i niepodejmowaniu pracy najemnej, czynnikach wpływających na wybór rodzaju, miejsca i czasu utworzenia firmy, źródłach, charakterze i znaczeniu wsparcia otrzymanego przy zakładaniu firmy, źródłach finansowania działalności, ówczesnej sytuacji na miejscowym rynku pracy oraz sytuacji rodzinnej respondentki, deklarowanych motywach i barierach związanych z tworzeniem przedsiębiorstwa, wpływie miejscowych uwarunkowań na decyzję przedsiębiorczą), najważniejszych wydarzeniach w historii przedsiębiorstwa oraz o jego bieżącym funkcjonowaniu. Dodatkowo zebrano opinie przedsiębiorczyń na temat obecnej sytuacji kobiet na miejscowym rynku pracy, znaczenia płci przy zakładaniu firmy, związku między zakładaniem firm przez kobiety a cyklem koniunkturalnym, czynników wpływających na motywacje kobiet w środowisku lokalnym do zakładania firm oraz metod wsparcia przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych.

W badaniu przyjęto szerokie kryterium bezrobocia, uwzględniające zarówno bezrobocie rejestrowane, jak również bezrobocie wg BAEL (osoby niepracujące, które aktywnie poszukiwały pracy najemnej, tzn. podjęły konkretne działania, aby ją znaleźć, przez co najmniej 4 tygodnie i były gotowe ją podjąć). Na 30 respondentek 29 było uprzednio zarejestrowanych w urzędzie pracy jako osoby bezrobotne, a 10 spełniało kryterium bezrobocia

wg BAEL. W przypadku 9 respondentek inicjatywa rozwiązania poprzedniego stosunku pracy leżała wyłącznie po stronie pracodawcy, natomiast w przypadku kolejnych 9 rozwiązanie stosunku pracy nastąpiło z inicjatywy respondentki, ale wynikało bezpośrednio z działań po stronie pracodawcy (np. znaczne obniżenie płacy przy zwiększeniu zakresu obowiązków, przeniesienie siedziby firmy do innego województwa, celowe wprowadzanie złej atmosfery w pracy). W przypadku 3 respondentek powodem rezygnacji z pracy była sytuacja zdrowotna własna lub członka najbliższej rodziny, natomiast 1 była absolwentką, dla której podjęcie własnej działalności było pierwszą formą zatrudnienia. Pozostałe 8 respondentek zrezygnowało z pracy wyłącznie z własnej inicjatywy, z czego jedynie dla 4 powodem rezygnacji była chęć podjęcia własnej działalności bez wpływu innych czynników rodzinnych lub zawodowych (np. urodzenia dziecka, konieczności przeprowadzki do innego miasta).

Motywy przedsiębiorczości Polek – mechanizm przyciągania

W przypadku większości ankietowanych kobiet, ważnym motywem podjęcia własnej działalności gospodarczej były potrzeby wynikające z osobowości przedsiębiorczej, takie jak: potrzeba niezależności, bycia własnym szefem, ambicja, chęć decydowania o sobie. Kobiety deklarujące posiadanie osobowości przedsiębiorczej decydują o *utworzeniu firmy w jakimś momencie w przyszłości* podejmowały zwykle na kilka lat przed jej faktycznym utworzeniem, będąc jeszcze na studiach lub pracując najemnie. Potrzebowały one jednak zwykle bodźca zewnętrznego w postaci utraty etatu lub zagrożeniem jego utratą, aby ostatecznie podjąć taką decyzję. Najczęściej pierwsze pomysły pojawiały się na 2-5 lat przed faktycznym jej założeniem: *Pomysł powstał 5 lat wcześniej, jak zaczęłam studia (...). Zwolnienie z pracy*

umocniło mnie w decyzji, ale jak mówię, myślałam już o tym wcześniej (50 lat, panna, bezdzietna, założyła firmę w 2009 r., powiat bez specjalizacji, województwo mazowieckie).

Respondentki często, jako na ważny motyw wskazywały także na tradycje przedsiębiorcze w rodzinie. Niewątpliwie są to czynniki ze sobą związane, gdyż proces socjalizacji w rodzinie przedsiębiorczej sprzyja wykształceniu się podobnej osobowości. Jak stwierdziła jedna z kobiet z tradycjami przedsiębiorczymi w rodzinie: *Znajomości grają dużą rolę. Sami z banku mi wciskali kredyt, chociaż go nie chciałam. Znali mojego dziadka, który był przedsiębiorcą* (55 lat, mężatka, 1 dziecko, założyła firmę w 2001 r., powiat usługowy, województwo łódzkie).

Motywym przyciągającym do przedsiębiorczości jest także możliwość rozwoju zawodowego i osobistego, o czym świadczą następujące opinie: *Różne firmy to różne problemy. Co 2 lata zmieniałam pracę, gdy dochodziło do momentu, gdy nie mogłam już dalej awansować i się rozwijać* (37 lat, mężatka, 2 dzieci, założyła firmę w 2010 r., powiat bez specjalizacji, województwo dolnośląskie), *Czułam się niedowartościowana, zaszukadkowana i zmęczona pracą w urzędzie* (43 lata, 2 dzieci, założyła firmę w 2011 r., powiat usługowy, województwo dolnośląskie), *To wina pracodawców – nie wysyłają na szkolenia, nie kupują literatury fachowej* (50 lat, panna, bezdzietna, założyła firmę w 2009 r., powiat bez specjalizacji, województwo mazowieckie).

Historie respondentek potwierdzają, że ważnym motywem przedsiębiorczości kobiet jest także elastyczny czas pracy. Dla matek małych dzieci może to być motyw dominujący: *Dla mnie najważniejszy motyw to elastyczny czas pracy, nigdy nie pracowałam 8 godzin, zawsze więcej. Dzieci mogły do biura przychodzić, nie czuły się takie opuszczone* (47 lat, w separacji,

2 dzieci, założyła firmę w 2006 r., powiat przemysłowy, województwo śląskie), *Dziecko szło do 1 klasy, kiedy otwierałam firmę. Miało zajęcia od 8.00 do 11.00. Mogłam mu poświęcić czas po szkole, dać obiad i wrócić do pracy. Jak trzeba, wieczorem mogę zejść do biura i do 20.00-21.00 pracować* (35 lat, mężatka, 1 dziecko, założyła firmę w 2010 r., powiat rolniczy, województwo mazowieckie). Jak wskazują cytowane przykłady, z motywem tym związana bywa także, choć nie zawsze, chęć pogodzenia pracy z obowiązkami domowymi lub częściej rodzicielskimi, gdyż dla wielu kobiet *opieka nad dziećmi jest najważniejsza w krótkim okresie* (37 lat, mężatka, 2 dzieci, założyła firmę w 2012 r., powiat przemysłowy, województwo opolskie).

Często artykułowanym motywem przedsiębiorczości kobiet jest także potrzeba utworzenia miejsca pracy dla bliskich (głównie dzieci). Przy czym często chodzi o miejsca pracy tworzone „na przyszłość”, w sytuacji gdy dzieci nie zakończyły jeszcze nawet średniego szczebla edukacji.

Specyficznym motywem przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych jest możliwość skorzystania z dofinansowania na rozpoczęcie działalności. Na 29 respondentek zarejestrowanych w urzędzie pracy aż 21 stwierdziło, że zarejestrowało się wyłącznie w celu uzyskania dotacji, a decyzję o utworzeniu firmy podjęło wcześniej. Tyle samo z nich stwierdziło, że prawdopodobnie założyłyby firmę nawet wtedy, gdyby nie uzyskały dofinansowania (nie były to jednak te same osoby), jednocześnie przyznając, że możliwość pozyskania bezzwrotnych środków zdecydowanie tę decyzję ułatwiła. Znamienna jest w tym kontekście opinia jednej z ankietowanych: *Łatwiej się ryzykuje czyimiś pieniędzmi, ale i tak bym założyła firmę, po zwolnieniu przeszłam ewolucję od przerażenia do pewności* (42 lata, mężatka, 3 dzieci, założyła firmę w 2007 r., powiat usługowy,

województwo lubelskie). Motyw ten w przypadku niektórych kobiet może być jednak dominujący: *Główny motyw to dotacja na rozpoczęcie i niższe koszty przy zakładaniu firmy, ZUS głównie* (37 lat, mężatka, 2 dzieci, założyła firmę w 2012 r., powiat przemysłowy, województwo opolskie). Respondentki często jednak zwracają przy tym uwagę na problem związany z wykorzystywaniem dofinansowania w celu uzyskania określonych korzyści bez intencji kontynuowania działalności (np. założenie firmy w celu późniejszej sprzedaży sprzętu zakupionego w ramach dofinansowania, praca na czarno po fikcyjnej rejestracji firmy, powstawanie fikcyjnie kobiecych firm w celu kontynuacji działalności męża w oparciu o niższą składkę ZUS, zakładanie firm dla uzyskania zasiłku macierzyńskiego).

Należy też zauważyć, że motyw finansowy jako przyciągający do przedsiębiorczości – ważny dla całej populacji przedsiębiorców – wskazywany był przez respondentki relatywnie rzadko jako motyw dominujący. Ważnym elementem dla kobiet wskazujących ten motyw była natomiast możliwość zarabiania, głównie ze względu na sytuację rodzinną: *Byłam 3 miesiące zarejestrowana. Chciałam jak najszybciej otworzyć firmę, bo nie miałam kasy, a 2 dzieci w przedszkolu na swoim utrzymaniu* (47 lat, w separacji, 2 dzieci, założyła firmę w 2006 r., powiat przemysłowy, województwo śląskie).

Mechanizm „wtłaczania”

Choć motywy „wtłaczające” kobiety w przedsiębiorczość są różnorodne, to jednak bezrobocie lub zagrożenie utratą pracy jest motywem dominującym. Motyw ten najczęściej bywa związany z czynnikami leżącymi bezpośrednio po stronie pracodawcy, np. przeniesieniem siedziby firmy do innego miasta, likwidacją stanowiska pracy, złą kondycją finansową firmy, nieakceptowalną zmianą warunków umowy o pracę.

Subiektywne poczucie zagrożenia bezrobociem jest ściśle związane z sytuacją na lokalnym rynku pracy. Zwykle powodem podjęcia własnej działalności nie był jednak brak ofert pracy najmniej, a nieakceptowalne dla danej osoby warunki pracy lub płacy. Dlatego niektóre kobiety wskazały na brak możliwości podjęcia pracy najmniej jako ważny motyw „wtłaczający” w przedsiębiorczość: *Nie było nic do zaakceptowania na rynku. Gdybym dostała fajną ofertę, to bym z niej skorzystała na pewno* (50 lat, mężatka, 3 dzieci, założyła firmę w 2009 r., powiat przemysłowy, województwo dolnośląskie). Motywem wtłaczającym w przedsiębiorczość jest także niepewność, niestabilność zatrudnienia etatowego: *U nas jest duża rotacja na stanowiskach pracy, nie ma stabilizacji, 1-2 lata i mogę być znowu zwolniona. Nie ma pewności pracy* (47 lat, w separacji, 2 dzieci, założyła firmę w 2006 r., powiat przemysłowy, województwo śląskie).

Motyw ten może być jednak także związany z czynnikami leżącymi po stronie pracownika, np. koniecznością zmiany miejsca zamieszkania: *Nie martwić się o klientów, o ściągłość należności, o płynność finansową to jest etat. Chciałam pracować na etacie. Ale po przeprowadzce nie mogłam znaleźć pracy ze względu na pensję. Tutaj zarabia się dużo mniej jako księgową, na poziomie sprzedawczynie. A ja nie chciałam obniżać sobie standardu życia* (37 lat, rozwódka w stałym związku nieformalnym, 1 dziecko, założyła firmę w 2011 r., powiat bez specjalizacji, województwo podlaskie).

Z wypowiedzi respondentek wynika, że generalnie kobiety rzadko decydują się na własną działalność, kiedy mają stałą, pewną pracę najmniej, a dopiero sytuacja zagrożenia bezrobociem motywuje je do działania: *Kobiety podejmują działalność w sytuacji zagrożenia* (54 lata, panna, 1 dziecko, założyła firmę w 2012 r., powiat usługowy, województwo opolskie), *Kobiety otwierają firmy, gdy są zagrożone*

bezrobociem. Wszystkie klientki jakie miałam zakładały firmę z tego powodu (25 lat, panna, bezdzietna, założyła firmę w 2012 r., powiat bez specjalizacji, województwo warmińsko-mazurskie).

Niektóre respondentki wskazywały także na negatywne doświadczenia z pracy najmniej jako bezpośredni powód podjęcia własnej działalności, np. złe stosunki osobiste z pracodawcą, zła atmosfera pracy i wynikający z niej stres, brak elastyczności pracodawcy, konieczność brania na siebie błędów popełnionych przez inne osoby, konieczność podporządkowywania się decyzjom przełożonego, lekceważący stosunek pracodawcy do klientów, obciążenie czasowe. Skrajnym przypadkiem była sytuacja kobiety, ofiary mobbingu, w wyniku którego była hospitalizowana z powodu zdiagnozowanej depresji. Decyzja o utworzeniu firmy była w jej sytuacji koniecznością, gdyż w opinii lekarzy był to jedyny sposób na ponowne podjęcie przez nią jakiegokolwiek aktywności zawodowej.

W niektórych przypadkach konieczność podjęcia własnej działalności gospodarczej nie była związana z sytuacją na rynku pracy, a wynikała z sytuacji rodzinnej/życiowej przedsiębiorczynie. Powodem założenia firmy może być własna sytuacja zdrowotna (np. wykluczająca kontynuację poprzedniej ścieżki kariery w innym zawodzie) lub przewlekła choroba członka rodziny, która bezwzględnie wymusza konieczność nienormowanego czasu pracy: *Dla mnie jedynym i dominującym powodem założenia firmy była choroba syna. Inaczej nigdy nie zrezygnowałabym z etatu* (44 lata, mężatka, 2 dzieci, założyła firmę w 2012 r., powiat przemysłowy, województwo śląskie). Wśród innych powodów „wtłaczających” kobiety w przedsiębiorczość wymieniane były także inne sytuacje rodzinne, takie jak: separacja/rozwód (konieczność zwiększenia bieżącego strumienia dochodów) czy narodziny dziecka, gdy motywem wiodącym

przedsiębiorczości staje się *konieczność pracowania i łączenia obowiązków domowych i etatowych, elastyczny czas pracy* (41 lat, mężatka, 2 dzieci, założyła firmę w 2012 r., powiat rolniczy, województwo łódzkie), *Dla mnie własna działalność to była konieczność (...), po urlopie wychowawczym to rozwiązanie pośrednie, pomost dzieci – dom* (34 lata, mężatka, 2 dzieci, założyła firmę w 2008 r., powiat usługowy, województwo mazowieckie).

Wreszcie motywem „właczającym” w przedsiębiorczość jest konieczność rozpoczęcia własnej działalności, jako wymóg dotychczasowego lub przyszłego pracodawcy: *Teraz pracodawcy każą założyć działalność, bo faktury chcą mieć zamiast pracownika* (50 lat, mężatka, 3 dzieci, założyła firmę w 2009 r., powiat przemysłowy, województwo dolnośląskie).

Perspektywy regionalne

Na szczególną uwagę zasługuje relacja pomiędzy uwarunkowaniami regionalnymi (związanymi ściśle z typem gospodarki regionalnej) i sytuacją na rynku pracy a motywatorami przedsiębiorczości. W opinii ankietowanych kobiet charakter miejsca zamieszkania miał bowiem wpływ na ich decyzję przedsiębiorczą.

Regionalny rynek pracy utożsamiany jest z obszarem geograficznym o określonej specyfice, którą determinują przestrzenne możliwości zatrudnienia dostępne dla pracobiorcy, bez konieczności zmiany miejsca zamieszkania [Zieliński 2011], a do delimitacji granic rynku pracy stosuje się izochrony dojazdów do pracy. Intensywność dojazdów do pracy Polaków mieści się w obrębie powiatu [Ziomek, 2011]. Dlatego na potrzeby niniejszej analizy przyjęto konwencję regionu opierającą się na jego wyodrębnieniu na podstawie typu struktury gospodarki danego powiatu, w oparciu o liczbę pracujących w poszczególnych sekcjach PKD 2007 w 2010 r. Wyodrębniono w związku z tym regiony (powiaty) o charakterze rolniczym, prze-

mysłowym i usługowym. Wywiady pogłębione pozwoliły na uchwycenie różnic w motywacji przedsiębiorczej pomiędzy kobietami bezrobotnymi zamieszkującymi i pracującymi w powiatach poszczególnych typów.

Kobiety z regionów rolniczych wyróżnia przede wszystkim silniejsze akcentowanie motywów finansowych: możliwość osiągnięcia wyższych zarobków w przypadku prowadzenia własnej działalności gospodarczej niż w przypadku pracy etatowej oraz możliwość uzyskania dofinansowania z urzędu pracy na rozpoczęcie działalności. W badanej grupie jedynie respondentki z tego typu regionów ubiegały się także o uzyskanie dofinansowania z funduszy UE. Istotnymi motywami są dla nich ponadto osobowość przedsiębiorcza, rozwój zawodowy i osobisty oraz elastyczny czas pracy wraz z chęcią łączenia obowiązków rodzinnych z zawodowymi, co można wiązać z funkcjonowaniem tradycyjnego modelu rodziny z podwójnym obciążeniem kobiet (obowiązkami zawodowymi i domowymi) w obszarach typowo rolniczych. Motywem, który wyróżnia je wśród kobiet z innych regionów, jest potrzeba utworzenia miejsca pracy dla bliskich (głównie dzieci). Przy czym często chodzi o miejsca pracy tworzone „na przyszłość”. Ponadto kobiety z regionów rolniczych nie łączyły faktu podjęcia działalności gospodarczej z sytuacją na rynku pracy: nie wskazywały na brak ofert pracy, ani na brak możliwości podjęcia pracy najemnej jako motywatora przedsiębiorczości.

Choć osobowość jest ważnym motywatorem przedsiębiorczości także dla kobiet z regionów przemysłowych, to w ich przypadku znamienne jest podkreślanie negatywnych doświadczeń z pracy najemnej. Związane może być to z faktem, że zatrudnienie w tego typu regionach znajdują najczęściej mężczyźni, kobiety zaś mogą znajdować się w sytuacji nieuprzy-

wilejowanej. W związku z tym, kobiety z tych regionów często twierdziły, że rozpoczęcie własnej działalności jest bardzo ważnym wydarzeniem w życiu i określały je jako „nowy start”. Ważny dla nich jest także aspekt elastycznego czasu pracy i łączenie obowiązków domowych i zawodowych. Nieistotny jest dla nich z kolei motyw związany z potrzebą szacunku i chęcią udowodnienia własnej wartości – nie wskazała go żadna z respondentek z regionów przemysłowych, a pojawiał się on wśród ankietowanych z pozostałych typów regionów.

Najbardziej zróżnicowane motywy przedsiębiorczości wskazywały kobiety z regionów usługowych. Wśród najważniejszych wymieniały: osobowość przedsiębiorczą i potrzebę „nowego startu” oraz możliwość uzyskania dotacji na rozpoczęcie działalności. Część z nich wskazywała także na elastyczny czas pracy, negatywne doświadczenia z pracy najemnej oraz możliwość uzyskania większych zarobków. To, co wyróżnia je na tle pozostałych respondentek, to akcentowanie tradycji przedsiębiorczych w rodzinie.

Podsumowanie

Motywy przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych, podobnie jak całej populacji przedsiębiorców, mogą być związane za-

równo z czynnikami „wtłaczającymi” w przedsiębiorczość, jak i przyciągającymi do przedsiębiorczości. W oparciu o przeprowadzone wywiady należy stwierdzić, że w przypadku tej szczególnej grupy kobiet działają mechanizmy zidentyfikowane wcześniej dla całej zbiorowości przedsiębiorczyń, a specyficznym motywem przedsiębiorczości jest w ich przypadku jedynie chęć skorzystania z aktywnych programów przeciwdziałania bezrobociu (dotacje na podjęcie własnej działalności) oraz brak możliwości podjęcia pracy najemnej (niezależnie od jej przyczyny).

W oparciu o przeprowadzone studia literaturowe i wywiady należy także stwierdzić, że uwarunkowania regionalne są istotne dla rozwoju przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych. W regionach (powiatach) poszczególnych typów, hierarchia wiodących motywów przedsiębiorczości może kształtować się odmiennie, mogą również istnieć specyficzne motywy przedsiębiorczości charakterystyczne dla określonego typu gospodarki regionalnej. Należy w związku z tym uznać, że występują przesłanki pozwalające domniemywać, że struktura gospodarki regionu wpływa na ujawnienie się specyficznych motywów procesu przedsiębiorczości kobiet bezrobotnych, co jest podstawą do dalszego pogłębiania wiedzy na ten temat.

Bibliografia:

1. Ahl H.J. [2002], *The Making of the Female Entrepreneur. A Discourse Analysis of Research Texts on Women's Entrepreneurship*, Jönköping, Jönköping International Business School.
2. Ahl H.J. [2006], *Why research on woman entrepreneurs needs new directions*, Entrepreneurship: Theory and Practice, Vol. 30, I. 5.
3. Balcerzak-Paradowska B., Bednarski M., Głogosz D., Kuzstelak P., Ruzik-Sierdzińska A., Mirosław J. [2011], *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*, Warszawa, PARP.
4. Baran B. [2006], *Krajowy System Monitorowania Równego Traktowania Kobiet i Mężczyzn: raporty eksperckie*, T. 1, Warszawa, Scholar.
5. Baron R.A. [2007], *Entrepreneurship: A Process Perspective*, w: *The Psychology of Entrepreneurship*, Baum J.R., Frese M., Baron R.A. (eds.), The Organizational Frontiers Series, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, Mahwah.
6. Bird B., Brush C. [2002], *A gender perspective on organization creation*, Entrepreneurship: Theory and Practice, No. 26.
7. Bratnicki M. [2002], *Przedsiębiorczość i przedsiębiorcy współczesnych organizacji*, Katowice, Wydawnictwo Akademii Ekonomicznej w Katowicach.
8. Brush C.G., Carter N.M., Gatewood E., Greene P.G., Hart M.M. [2004], *Clearing the Hurdles: Women Building High-Growth Businesses*, Upper Saddle River, Financial Times.

9. Brush C.G., Carter N.M., Gatewood E.J., Greene P.G., Hart M.M., [2006], (eds.), *Growth-oriented women entrepreneurs and their businesses: a global research perspective*, Cheltenham-Massachusetts, E. Elgar Publishing.
10. Constant A. [2006], *Female proclivity to the world of business*, *Kyklos*, Vol. 59, No. 4.
11. de Bruin A., Brush C.G., Welter F. [2007], *Advancing a framework for coherent research on women's entrepreneurship*, *Entrepreneurship: Theory and Practice*. Special Issue on Women and Entrepreneurship, No. 31.
12. de Bruin A., Brush C.G., Welter F. [2006], *Towards building cumulative knowledge on women's entrepreneurship*, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, Special Issue on Women and Entrepreneurship, No. 30.
13. DeTienne D.R., Chandler G.N. [2007], *The role of gender in opportunity identification*, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, No. 31.
14. Farr-Wharton R., Brunetto Y. [2007], *Women entrepreneurs, opportunity recognition and government-sponsored business networks a social capital perspective*, *Women in Management Review*, No. 3.
15. Fayolle A. [2007], *Entrepreneurship and New Value Creation. The Dynamics of the Entrepreneurial Process*, Cambridge, Cambridge University Press.
16. Godlewska-Majkowska H. [2011], *Przedsiębiorczość regionalna i atrakcyjność inwestycyjna regionów jako zjawisko ekonomiczno-społeczne*, w: *Atrakcyjność inwestycyjna a przedsiębiorczość regionalna w Polsce*, Godlewska-Majkowska H. (red.), *Studia i Analizy Instytutu Przedsiębiorstwa*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza SGH.
17. Jacobsen J.P. [2007], *The economics of gender*, 3rd edition, Oxford, Blackwell Publishing.
18. Jennings J.E., Brush C.G. [2013], *Research on women entrepreneurs: challenges to (and from) the broader entrepreneurship literature?*, *The Academy of Management Annals*, Vol. 7, No. 1, <http://dx.doi.org/10.1080/19416520.2013.782190>.
19. Kotowska I.E. [2009], (red.), *Strukturalne i kulturowe uwarunkowania aktywności zawodowej kobiet w Polsce*, Warszawa, Scholar.
20. Kurczewska A. [2010], *Problemy pomiaru intencji przedsiębiorczych*, *E-mentor*, nr 4 (36), <http://www.e-mentor.edu.pl/artukul/index/numer/36/id/768>, dostęp 31/07/2014.
21. Lisowska E., Kasprzak R. [2008] (red.), *Zarządzanie mikroprzedsiębiorstwem. Podręcznik dla przedsiębiorczej kobiety*, Warszawa, Oficyna Wydawnicza SGH.
22. Parker S.C. [2009], *The Economics of Entrepreneurship*, New York, Cambridge University Press.
23. Rollnik-Sadowska E. [2010], *Przedsiębiorczość kobiet w Polsce*, Warszawa, Difin.
24. Safin K. [2004], *Uwarunkowania rozwoju przedsiębiorczości – próba systematyzacji*, w: *Uwarunkowania przedsiębiorczości*, Jaremczuk K. (red.), Tarnobrzeg, Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa w Tarnobrzegu.
25. Starnowska M. [2009], *Female entrepreneurship – on the nexus of person and context – merging pigeonholes*, w: *What do we know (and would like to know) about entrepreneurship in Poland*, Wasilczuk J.E. (ed.), Gdańsk, Gdańsk University of Technology.
26. Sudoł S. [2008], *Przedsiębiorczość – jej pojmowanie, typy i czynniki ją kształtujące*, w: *Uwarunkowania przedsiębiorczości – różnorodność i zmienność*, Jaremczuk K. (red.), Tarnobrzeg, Państwowa Wyższa Szkoła w Tarnobrzegu.
27. Shapero A., Sokol L. [1982], *The social dimensions of entrepreneurship*, in: C.A. Kent, D.L. Sexton, K.H. Vesper (eds.), *Encyclopaedia of Entrepreneurship*, Englewood Cliffs, Prentice-Hall.
28. Terjesen S., Elam A., Brush C.G. [2011], *Gender and new venture creation*, in: *Handbook of Research on New Venture Creation*, Hindle K., Klyver K. (eds.), Cheltenham, Edward Elgar Publishing.
29. Wasilczuk J. [2011], *Przedsiębiorczość kobiet*, w: *Szklany sufit i ruchome schody – kobiety na rynku pracy*, Gawrycka M., Wasilczuk J., Zwiech P., Warszawa, CeDeWu.
30. Westhead P., Wright M., McElwee G. [2011], (eds.), *Entrepreneurship: perspectives and cases*, Harlow, Pearson Education.
31. Wilson F., Kickul J., Marlino D. [2007], *Gender, entrepreneurial self-efficacy, and entrepreneurial intentions: implications for entrepreneurship education*, *Entrepreneurship: Theory and Practice*, No. 31.
32. Zieliński M. [2011], *Uwarunkowania koniunkturalne a bezrobocie długoterminowe i bezrobocie młodzieżowe*, w: *Integracja społeczna przez pracę. Aspekty makroekonomiczne i regionalne*, Horodeński R.Cz., Sadowska-Snarska C. (red.), Komitet Nauk o Pracy i Polityce Społecznej PAN, Instytut Pracy i Spraw Socjalnych w Warszawie, Wyższa Szkoła Ekonomiczna w Białymstoku, Białystok-Warszawa 2011, Wydział Ekonomii i Zarządzania Uniwersytet w Białymstoku.
33. Ziomek A. [2011], *Lokalny rynek pracy wobec zmian koniunktury gospodarczej*, w: *Rynek pracy a koniunktura gospodarcza*, Jarmolowicz W. (red.), Poznań, Wydawnictwo Forum Naukowe.